

πάσης γνώσεως τῶν ὄντων, οὐδὲν μήνυς εὑρίσκεται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Ἐλεατῶν. Ήδην δ' ὅτι περὶ αὐτῶν γινώσκομεν ἐπικυρώτερη τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις τὸν Σωκράτην τίθησι πρῶτον ἴδρυτὴν τῆς φιλοσοφίας τῶν ἔννοιῶν. Καὶ αὐτὸν δὲ τὴν ἀσθενῆ σπέρματα ταύτης δὲν ζητεῖ Ἀριστοτέλης παρὰ τοῖς Ἐλεάταις, ἀλλὰ παρὰ τῷ Δημοκρίτῳ κακὶ μετὰ τοῦτον παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις (¹). Καὶ ἐν τῷ Ἐλεατικῷ συστήματι κρίτετ τοῦ ὅλου οὐχὶ τῆς γνώσεως ἡ ἴδεα, ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος. Καὶ τοῦτο τὸ σύστημα δὲν ἔχει ρεῖται τοῦ διογρατισμοῦ τῆς πρὸ τοῦ Σωκράτους φυσιολογίας. Οἱ Ἐλεάται κατατάκτειοι ἀρχεῖς τοὺς φυσικούς, ὅπου καὶ ἡν ἀπομνημονύμωνται ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν ἀπὸ τῶν ἄλλων φυσιολογῶν.

II ΟΙ ΦΥΣΙΚΟΙ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΛΙΓΝΟΥ

§ 24.

*Ηράκλειτος ὁ Ἐφέσιος.

Ηράκλειτος γένος.—Χαρακτήρ.—Σύγγραμμα.—Φιλοσοφικὴ ἀρχὴ.—Φυσικὴ θεωρία.—Ἀντιθέσεις.—Ἐνωσίς ἀντιθέσεων.—Κοσμολογία.—Ἀνθρωπολογία.—Γένεσις τῆς γνώσεως.—Πίστη.—Θρησκεία.—Χαρακτήρ τῆς φιλοσοφίας.—Προγενεστέρα τοῦ Ἡρακλείτου ἡ διδασκαλία τῆς τοῦ Παρμενίδου.

Εἴδομεν δτι ἡ Ἐλεατικὴ σχολὴ πορίσματα τῆς ἐνύτητος τοῦ ὄντος ἐξήγαγε τὸ ἀδύνατον τῶν πολλῶν καὶ τὸ τοῦ γίνεσθαι. (¹) Ἡράκλειτος δρως ἀπὸ τῆς αὐτῆς τοῦ ἐνὸς ὄντος προύποθέσεως ἀφορμώμενος συμπεραίνει τούναντίν, δτι τὸ ἐν ὅν ἔστιν ἀπλός κινούμενον, ἐν ἀδιαλείπτῳ μεταβολῇ δικτελοῦν.

Ο Ἡράκλειτος ἔκρατε κατὰ τὸν Διογένην (^{Θ'}, ^{ιω'}.) τὴν 69 Ὀλυμπιάδα (504—500 π. Χ.). Η γέννησις αὐτοῦ πίπτει περὶ τὸ 535 καὶ ὁ θάνατος περὶ τὸ 475. Πιστρὸς αὐτοῦ ἦτο ὁ Ἐφεσος. Κατήγετο δ' ἐξ εὐγενοῦς γένους. Ο πατήρ αὐτοῦ ὠνομάζετο (²) Βλύ-

(¹) Μετὰ τὰ Φυσ. Μ, 4. 1078, 6, 17. 987, 5, 1. 1086, 6, 2. Φυσ. Β', 2. 194, α, 20.

(²) Διογ. Θ', α', 1.)

σων, τινὲς ὡνύμαζον αὐτὸν καὶ Ἡρακίοντας⁽¹⁾. Τὸ οἰκογενειωκὸν ἀξίωμα τοῦ βασιλέως παρεχόρησεν δὲ Ἡράκλειτος ἐκ μεγαλοφροσύνης τῷ νεωτέρῳ ἀδελφῷ. Ἡτο τιμητικὴ προσηγορία μεταδιδομένη κληρονομικῆς ἐν τῷ γένει τοῦ Κοδοίδου Ἀνδρόκλου, διτις ἔδρυσε τὴν "Βερσού"⁽²⁾. Οἱ Ἡράκλειτος ἦτο ἐχθρὸς τῆς τῶν Ἐφεσίων Δημοκρατίας καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἥγαπάτο ὑπ' αὐτῶν. Καὶ αὐτὸς δὲ πικρότατος ἐκφράζεται κατ' αὐτὸν, διὶ τοῖς ἔξωρισαν τὸν φίλον αὐτοῦ Ἄρεμδωρον.

Τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ παρίστημιν δὲ Θεόφραστος⁽³⁾ ὡς μελαγχολικὸν καὶ σκυθρωπόν, τὰ δὲ περισσότερα ἀποσπάσματα αὐτοῦ ἐπικυρώσει τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον. Ἀηδές δὲ ὅλως ἐστὶ τὸ φερόμενον, διὶ δὲν Ἡράκλειτος περὶ πάντων ἔκλαιεν, δὲ Δημόκριτος ἐγέλα⁽⁴⁾. Ἀνάξιος προσυχῆς εἴσι πρὸς τούτους τὰ λεγόμενα περὶ τῆς μισανθρωπίας τοῦ Ἡρακλείτου.

Τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἐν Ἰάδῃ διαλέκτῳ συγγεγραμμένης. Ἐπέγραφον δὲ αὐτὴν⁽⁵⁾ οἱ μὲν «Μούσαι», οἱ δὲ «περὶ φύσεως». Οἱ δὲ Διόδοτος «Ἀκοιβήσθαι οἶκασμα πρὸς σταθμὸν βίου». Ἀλλοι «γνῶμην ἥθων, τρόπου κάσμον ἔρδε τῷν ἔνυπάνταν». Διηρεῖτο δὲ εἰς τρεῖς λόγους: «εἰς τὸν περὶ παντὸς καὶ τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν θεολογικόν». Τὸ ὄνομα Μοῦσαι ἔδωκεν δὲ Πλάτων⁽⁶⁾ καὶ οὐχὶ δὲ Ἡράκλειτος· τὴν δὲ τριπλῆν ὄνομασίαν οἱ Ἀλεξανδρεωτικοὶ πινακογράφοι. "Ἄν δὲ αὕτη ἐξέφραζεν ἀκριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς συγγραφῆς,

(1) Κατὰ τὸν Schuster δὲ Ἡρακίων ἦτο πάππος τοῦ Ἡρακλείτου

(2) Στραβ. XIV. 1, 3. σελ. 633: «οὗν γνήσιον (τὸν Ἀνδρόκλου) Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, γενέσθαι δὲ τοῦτον Ἡφέσου κτίστην» διέπερ τὸ βασιλεῖον τῶν Ιώνων ἐκεῖ συστήνει φασι. Καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὄνομάζονται βασιλεῖς ἔχοντές τινας τιμάς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι καὶ πορφύρων ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἂντι σκήπτρου καὶ τὰ ιερὰ τῆς Ἑλευσινίας Δῆμητρος».

(3) Παρὰ Διογ. Θ', α', 6.

(4) Λουκ. Βίων πρᾶσις 13.

(5) Κατὰ Διογ. Λαέρτ. Θ', α', 12. Κλῆμ. Ἀλεξ. Στρωμ. V. 57 6. C.

(6) Ἐν Σοφιστῇ 242 Δ. Ἰάδες Μοῦσαι—οἱ συντονώτεροι.

δὲν γινώσκομεν. Ὁ Προκλείτος ἐν μίνην αἰνέγγεικα σύγγραμμα. Άφερόμεναι τοῦ Προκλείτου δῆθεν ἀπιστοῦντι εἰσὶν ὑποβολμάται. Οἱ δ' ἐν τοῖς Ἀποσπάσματι τοῦ Προκλείτου ἀπεντούντες στήχοι καταγούνται κατὰ τὸν Schuster ἐκ τοῦ Σκιθίου, τῷ ἐκ Τέω Ιστορικοῦ καὶ ποιητοῦ, ὃστις πρὸς εὐχερεστέρουν ἀπομνημόνευσιν μετέβαλε τὴν συγγραφὴν τοῦ Προκλείτου εἰς ἔξκριτην στήχον.

Τὸ συγγραμματικὸν τοῦτο ἀνέθηκεν ὁ Προκλείτος (¹) εἰς τὸ τῆς Ἀρτεμίδης ἱερὸν ἐπιτηδεύστης νὴ γράφη ἀσκρέπιον, ὥστε προσέρχονται αὐτῷ μίνην οἱ δυνάμειν καὶ ἵνα μὴ δημιουργεῖται ἡ απταστὴ εὔκατασφρόνητον. Βιτεῦθεν ἐν τῇ Ψευδοκριτ. συγγραφῇ «Πρὸς πόσμουν ὄνομάζεται ακοταικός. Τὸ ακοταικὸν τοῦ ὄντος δὲν ἐπετήδευθεν ὁ Προκλείτος ἐκ δυομυρίκης ἢ ακτερινήπειρος τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲ ἵνα κρύψῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ (²), ἀλλὰ ψαλλον διέτη ἀθεόρει τοιχύτην γλῶσσαν πρέπονταν τῇ πιθανότητι τοῦ ἡμέρτους καὶ παραβάλλει τοὺς ἔχοντος λόγους πρὸς τοὺς σινεκροὺς καὶ ἀκελλιστούς λόγους ἐνθουσιώστης Σιβύλλης, πρὸς τὰς βαθεύγνωμοντας βήτρος τοῦ Δελφικοῦ Λπόλλωνος. Διηγένεται ὁ Λαζάρετος μητρικούς (³), διὰ δὲ Εὐριπίδης δοὺς τῷ Σωκράτει πρὸς ἀνάγνωσιν τὸν Προκλείτον σύγγραμμα ἡρώτησε πῶς φάνεται αὐτῷ καὶ ἐτι ἡ Σωκράτης ἀπεκρίνατο: αἴδη μὲν αυτῆκα, γενναῖα· οἶμαι δὲ καὶ οὐ μή αυτῆκα· πλὴν Αηλίου γέ τινος δεῖται κολυμβητοῦ. Ἀλλὰ καὶ Κράτης τις (⁴) ιστόρει ἐν τῷ Κατακολυμβητῇ, διὰ Κράτης τις ἐκάμισε τὸ Βιβλίον περιτος εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ καὶ εἶπε, «Αηλίου τινὸς δεῖθαι κολυμβητοῦ, διὸ οὐκ ἀποτιγήσεται ἐν αὐτῷ».

Τὸ ὄφος λοιπὸν τοῦ Προκλείτου ἀπέρρεεν ἡπέρ τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ, τῆς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις διηγεζείκης περὶ τὴν ἐκθεσιν φιλοσοφικῶν διανοημάτων καὶ τῆς τόπως τοῦ ἐκράτητος τὸς βαθείας αὐτοῦ ἐγγοίσες ὡς οἶδν τε συντόμως, ἀκριβῶς, περινοτρεπτῶς καὶ εἰκονικῶς. «Τὰ Προκλείτου διασπίξαι ξυγοῦ», λέγει ὁ Αριστοτέ-

(¹) Διογ. Θ', α', 5.

(²) Διογ. Θ', α', 6. Δοοχ. βίου. πρατ. ΙΙ. 1, 26, 24. III, 14. 35. Divin II, 64, 133. Fin. II, 5, 15. Chalced. in Tim. c. CCCXX.

(³) Β', ε', 22. Θ', α', 11.

(⁴) Διογ. Θ', ε', 12.

λης⁽¹⁾, διὰ τὸ ἄδηλον εἶναι ποτέρῳ πρόσκειται, τῷ μέστερον ἢ τῷ πρότερον, οἷον ἐν ἀρχῇ τοῦ συγγράμματος φησὶ γάρ· «τοῦ λόγου τοῦδ' ἔόντος αἰεὶ ἀξύνετοι ἀνθρώποι γίνονται· ἄδηλον γάρ τὸ αἰεὶ πρὸς διποτέρῳ διαττίξαι». Ἀλλὰ προστίθησι Διογένης ὁ Λαζέρτιος· «λαζαρίπρως τὸ ἔνιοτε ἐν τῷ συγγράμματι καὶ σαφῶς ἐκβάλλει, ὥστε καὶ τὸν γνωστατὸν ῥᾳδίως γνῶναι καὶ δίκριτος ψυχῆς λαβεῖν· ἢ τε βραχύτας καὶ τὸ βάρος τῆς ἑρμηνείας ἀσύγκριτον»⁽²⁾.

Εἰς τὴν ἀσφεισην τῶν Ἡρακλείτου ῥητρῶν ἀγάγεται καὶ ὁ φό-
γος τοῦ Λαζαρίπρωτος, ὅτι ὁ Ἡρακλείτος ἐπίστειε ταῖς δόξαις αὐ-
τοῦ οὔτως, ὡς ἄλλοι ταῖς γνώσεσιν αὐτῶν, καὶ ὅτι ἐκφέρει τὰ πο-
ρεματαὶ μόνον ὅνει τοκτικῆς ἀποδείξεως ἐν ἐπιγραμματικῇ συντο-
μίᾳ. Μεθ' ὅποσης πεποιθήσεως ἐξέφερε τὰς ἔκυτοις γνώμας ὁ Ἡρά-
κλείτος ἀποδεικνύουσι τάδε· «λέγω τοῦτο καὶ παρὰ Περσεφόρη μνη-
καὶ «εἰς διοι μυμοί». (1) εἰς οὗτος ἔστιν ὁ Ἡρακλείτος.

Καὶ τοῦ Ἡρακλείτου ἡ φιλοσοφία ἀνεπτύχθη ἐν ἀντιθέσει πρὸς
τὴν κοινὴν διδέξαντας καὶ ἡ Ἰσλαετική. «Οπου καὶ διν στρέψῃ τὴν
προσοχὴν αὐτοῦ ὁ Ἡρακλείτος, οὐδαμοῦ εύρισκει ἀληθινή γνῶσιν.
«Οκόσων λόγους ἡκουούσαι, οὐδεὶς ἀφικνεῖται εἰς τοῦτο, ὥστε γινώ-
σκειν ὅτι σοφόν ἔστι πάντων κεχωρισμένον». Ο Zeller ἑρμηνεύει·
Οὐδεὶς ἀφικνεῖται εἰς τοῦτο, ὥστε γὰρ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ σοφία ἔστι πάν-
των κεχωρισμένον, ἦτοι παρείσται ἰδίου ὅδόν, ἐκκλίνουσαν τῆς κοι-
νῆς γνώμης (Philos d. Gr. I. 572. 1).

Καίτοι ἡ ἀληθεία ὑπάρχει σαφῆς καὶ καθηρός, οἱ ἀνθρώποι δημος
εἰσὶν ἀξύνετοι καὶ μένουσιν ὠσαύτως ἀξύνετοι καὶ ἀφ' οὐδὲνσιν
ώς ἦσαν καὶ πρὶν ἀκούσωσιν. Ἐν τῷ πάντα γίγνονται κατὰ λόγον
κερισμένον, αὐτοὶ δημοιόζουσι πρὸς ἀπειροτάτους, διακρένει αὐτοῖς
ἡ ὁδὸς αὐτῶν κεκρυμμένη καὶ ἀγνοοῦσιν δια πράττουσιν ἐγρηγορό-
τες οὔτως, διπερ ἐπιλανθάνονται δια καθεύδοντες ποιοῦσιν. Ἡ
τάξις καὶ τὸ κάλλος τοῦ κόσμου εἰσὶν αὐτοῖς ως εἰ μὴ ὑπῆρχον. Ἡ

(1) Τητ. I', 5. 1407, 6, 14. Πρβλ. καὶ τὸ Δημητρίῳ τῷ Φαλη-
ρεῖ ἀποδιδόμενον ὑπὲ τῶν χειρογράφων σύγγραμμα «περὶ ἑρμηνείας», ὑπὲ
τὴν ἐπιγραφὴν δὲ Demetrius de elocutione ἀκδιδόμενον, σελ. 192· «ἄδηλος
γάρ η ἔχεστου κώλου ἀρχὴ διὰ τὴν λύσιν, ὥσπερ τὰ Ἡρακλείτου καὶ γάρ
ταῦτα σκοτεινὰ ποιεῖ η λύσις».

(2) Διογ. Θ', α', 9.

ἀλήθεια φοίνεται κύτοις ἀπίστευτος, ἕρωτάντοι τῷρες κοιφρούς καὶ
ἀφ' οὗ ἀκούσωσί τι, καὶ ἀληθεύει περὶ κύτουν ἢ κατὴ παρομίᾳ
·παρεόντας ἀπεῖται». Καὶ κατ' αὐτὸν διαφέρουσι τοῦ ὄντος, διτις
προτυμῷ σύρματα χρότου φρέσκαν ἢ γρυποῦ, ἢ τῶν κυνῶν, οἵτινες
βαζόνται πάντας, ὃν ἀγρυπή γινόσκουσι. Όύτε ἀπίστευτοι οὖτε νὲ
ἀκούσωσιν οὔτε νὲ εἰποτι καὶ θὲ ἐπρεπτον ἔρισται, θὺ προσεπάθεσται
νὲ καρποτωστι μελλον τὴν ἔκυτον ἀριθμεῖν ἢ νὲ φέρονται κύτην εἰς
τὸ μέσον. ·Λασύνετοι δ' ὄντες ὑπολαχυδόνται τὴν φλυαρίν τῶν ὄντων
καὶ τὰς μωρὰς τοῦ ὄχλου δέξασθαι ταῖς λέγονται καὶ δέν
σκέπτονται διτι διλίγονται μὲν οἱ ἀγρυποί, πολλοί δὲ οἱ κακοί, καὶ οὗτοι
οἱ δραστοι μόνον ἐν ἑντὶ πάντων προτερησι, τὴν δέξιαν, «καλέσεις
μαρτυροῦ· οἱ δὲ πολλοὶ οὓς κτίνει σκρηνῶται, οὗται εἰσαγένεται τοῖς
ἔχει μετέχοντες οὖσιν ἢ μυρίοις ἄλλοι. Καὶ πολλοί δὲ τῶν ἐπὶ συρίῃ
φημιζομένων δὲν ὑπάρχουσι τῆς φράμας κύτων ἔξιν. Ήστι μελλον
πολυμαθεῖς ἢ σοφοὶ ἀνδρεῖς ἄλλοι παπολυμαθεῖη, κακοταχνίη λέγει
απολυμαθή τόνον οὐδὲ διδάσκει· ·Παῖδες γάρ οὐδὲ διδάσκει καὶ Παιδι-
γόρην αὐτοῖς ταῖς Ξενοφάνει ταῖς ·Βικατοῖς· Τὸν Οὐρανὸν καὶ τὸν
·Ἀρχίλοχον ἔλεγεν ἀξέιδις; νὲ ἐκβάλλονται ἐκ τῶν ἔγόνων καὶ νὲ
ρροπίζωνται. Τῷ ·Πατέρῳ ἐπιτιμᾷ διτι πλείστουν διδάσκαλοι οὖν καὶ
ώς πλεῖστοι γινώσκειν νομιζόμενοι δὲν ἐγίνονται οὗτοι ἡμέρας καὶ οὐδὲ
ἐν ἐστι, Καὶ ἐν γένει κατεκρίνει τοὺς πονετήσας οὓς φευδόντιν τάκτους
καὶ μάρτυρας, παρηγγορεῖται δ' οὗτοι οὐδὲ κατελάθη κύτουν ἢ δίκη,·
Μόνον δὲ Βίος καὶ δὲ Θελής εὑρίσκουσι πορτὴ τῷ ·Ηράκλειτῷ γάρ.
·Ωστε πόρες τοῖς ποινάς διεξαγίνεις ἀσπερ, οἱ ·Τίθενται δὲν δύνονται νὲ
συμβ. δικασθῆ καὶ δὲ ·Ηράκλειτος. Τὸ μέγιστον δὲ πράληρος οὐδὲ ·Ηρά-
κλειτόν ἐστι τύδε· οὗτοι δὲ κατηγόρησαν τὴν ὄντας στελεχές καὶ
μόνυμα, ἐν τῷ εὑρίσκονται ἐν διηγενεσὶ μεταβολῇ, ἐν ἀδικλείπτῳ διοῖ.
·Πάντα δεῖται, εἶναι δὲ παγίως οὐδέτερον·⁽¹⁾. ·Τὰ δέραι Μηνι τα πάντα
καὶ μένειν οὐδέτερον. . . πάντα χωρεῖ οὐδέτερον μέρειν·⁽²⁾. ·Μητέ τοι δὲ
ἀληθείας ἐστιν αὕτη, οὗτοι στελεχεύονται οὐδὲ μένυμα ἐν τῷ κάτημα δὲν ὑπάρ-
χει, ἄλλοι πάντας ἐν διηγενεσὶ μεταβολῇ δικτελεῖσθαι οὖνται. Καὶ
μόπιορ ποταμῷ οὐκ θαυμίζεται διτι πατερῷ, οὐτως οὐδὲ θυητῆς

⁽¹⁾ ·Ἄριστ. περὶ Οὐρ. I, 1, 298, 6, 29.

⁽²⁾ Πλάτ. Κρατ. 401 Δ. 402 Α.

οὐσίας δις ἀμφασθαι κατὰ ἔξιν, ἀλλ' ὅξυτητι καὶ τάχει μεταβολῆς ακιδνητοι καὶ πάλιν συνήγει, μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδὲ ὄστερον; ἀλλ' ἂμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει καὶ «πρόσεισι καὶ ἀπεισι». «Ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἰμέν τε καὶ οὐκ εἰμεν»· αδιότι ἔτερα καὶ ἔτερα ὑδατα ἀπιρρέειν. Ο δὲ Κρατύλος ἐπετίμη τῷ Ἡρακλεῖτῳ, εἰπύντι δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ὅτι ἐμβαίνεις, αὐτὸς γάρ φέτο οὐδὲ ἀπαξ.

Ἀπάτη δέρχεται τὸ φανόμενον, δτι τὰ ὅντα ἔχουσι διαρκῆ μπύστασιν. (Μὴδὲν μένει τοῦθι) ὑπερ ἔστιν, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς τὸ ἐναυτίουν. Η ἡμέρα χωρεῖ ἐπὶ τὸ μήκιστον καὶ ἐλάχιστον, ὥσαύτως δὲ καὶ ἡ νύξ. Οι παύσιν καὶ ἡ ὑγρασία ἀλλάσσουσιν, ὁ ἥλιος ἐπὶ τὸ ριζιρύτερον καὶ βραχύτατον. Τὸ ὄρατὸν γίνεται ὄπρατον καὶ τὸ ὄπρατον ὄρατόν, τοῦτο λαμβάνει τὴν θέσιν ἐκείνου καὶ ἐκεῖνο τὴν θέσιν τούτου.

Φθείρονται δὲ πάντα ὑπὸ ἀλλήλων, τὸ μεῖζον ἀπὸ τοῦ μείονος καὶ τὸ μεῖον ἀπὸ τοῦ μείζονος· καὶ τὰνάπταιν τὸ μεῖζον αὐξάνεται· ἀπὸ τοῦ ἐλάσσονος καὶ τὸ ἐλασσόν ἀπὸ τοῦ μείζονος καὶ καθίδου· «Ἐκαστον πρὸς πάντα καὶ πάντα πρὸς ἐκαστον τωντό, χωρεῖ δὲ πάντα καὶ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα ἄγω καὶ κάτω ἀμειβόμενα».

Καὶ εἰς τὸν ἀνθρωπὸν δὲ ἡ αὐτὴ φύσις συγχρόνως ἀλλα μὲν μέρη δίδωσιν, ἀλλὰ δὲ λαμβάνει καὶ δίδωσικ μὲν ποιεῖ αὐτὸν μεῖζονα, λαμβάνουσα δὲ ποιεῖ αὐτὸν ἐλάσσονα, ἀλλ' ἀμφότερά εἰσιν ἐν καὶ τὸ αὐτό. () Ἡράκλειτος παραβάλλει τὰ γιγνόμενα πρὸς τὸ πρίειν. "Οπως, λέγει, οἱ ἀνθρωποι ὅταν ξύλα πρίωσιν, ὁ μὲν ἔλκει, ὁ δὲ ὠθεῖ, τὸ αὐτὸν δὲ ἀμφότεροι ποιεῦσι, μεῖον ποιεῦντες πλεῖον ποιεῦσιν, οὗτῳ καὶ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων τὸ αὐτὸν ποιεῖ, τὸ μὲν ὔθει, τὸ δὲ ἔλκει, τὸ μὲν δίδωσι, τὸ δὲ λαμβάνει· καὶ τούτῳ μὲν δίδωσιν, ἀπὸ τούτου δὲ λαμβάνει, καὶ καθ' ὅσον μὲν δίδωσι, κατὰ τοσοῦτον πλεῖον ποιεῖ, καθ' ὅσον δὲ λαμβάνει, κατὰ τοσοῦτον μεῖον ποιεῖ.

Ἡμέρα καὶ νύξ εἰσι τὸ αὐτό, ἐν δῆλος δὴ καὶ τὸ αὐτὸν, ὅπερ νῦν μὲν φιωτεινόν, νῦν δὲ σκοτεινόν παρίσταται. Ἐν καὶ τὸ αὐτό εἰσι τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ βλαβερὸν (τὸ τῆς οαλάσσης ὕδωρ ιχθύσι μὲν πότυμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἀποτον καὶ δλέθριον), τὸ δένα καὶ τὸ κάτω (ἐν τῇ στροφῇ τοῦ ούρανοῦ καὶ τῇ μεταβάσει τῶν στοιχείων

εις ἄλληλα), ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος (ζῶν ὁ ἀνθρώπος ἐπετεῖαι τείνεω-
τος εῦδων), τὸ ἐγρηγορεῖν καὶ τὸ κκθεύδειν (ἀποσθενθεῖς ὁ ἀνθρω-
πος τὰς ὅψεις ἐγρηγορῶν ἐπετεῖαι εὔδοντος). Νόσος καὶ ὑγίεια, λιμός
καὶ κόρος, κάρκατος καὶ ἀκαπκυσις ἀνήκουσιν εἰς ἄλληλα. Ὁ θεός
ἐστιν ἡμέρα καὶ νύξ, χειμὼν καὶ θέρος, πύλερος καὶ εἰρήνη, κόρος
καὶ λιμός. Πάντοι εἰσὶν ἐν καὶ πάντας μεταβάλλουσιν εἰς ἄλληλα καὶ
τὸ ζῆν καὶ τὸ τεθνηκός καὶ τὸ ἐγρηγορός καὶ τὸ κκθεύδον καὶ τὸ
νεόν καὶ τὸ γῆρασιν. Ταῦτα μεταπεπόντα εἰσὶν ἔκεινα καὶ ἔκεινα
πάσχαι μεταπεπόντα εἰσὶ ταῦτα καὶ ἐν γένει ὁ τῆς γενέσεως καὶ φύ-
ρος παταρίδος οὗτος ἐνδελεχῶς ῥέων οὐδέποτε οὐδὲ σταθῆ. "Οπις τις
ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ πλάττων ζῷα δύνεται νὰ συγχῇ αὐτὸς καὶ πά-
λιν νὰ πλάττῃ καὶ νὰ συγχῇ καὶ νὰ ποιῇ τοῦτο ἐν περ' ἐν δια-
λείπτως, οὕτω καὶ ἡ φύσις ἐκ τῆς αὐτῆς ὅλης πάλιν μὲν τοὺς προ-
γόνους ἡμῶν ἀγέσχεν, εἶτα συνεγεῖς αὐτοῖς ἐγέννησε τοὺς πατέρας,
εἶτα ἡμᾶς, εἶτ' ἄλλους ἐπ' ἄλλους ἀνακυκλώσει. — ἡ πρώτη αἰτία ἡ
δεῖξασσε ἡμῖν τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, ἡ αὐτὴ καὶ τὸν ζωφερὸν ἀγει φύδην.
Πάσσας ζωὴ καὶ αἰσθητική στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀδικλείπτου ταῦτης κι-
νήσεως καὶ αὕτη μόνη ἐστὶ καθοίλου ἡ τῶν ὄντων οὐσία. Οὐδὲν
πρᾶγμα ἐστὶ τοῦτο ἡ ἔκεινη, ἀλλὰ γίνεται τοῦτο ἡ ἔκεινο μόνον ἐν
τῇ κινήσει τῆς φυσικῆς ζωῆς, τὰ ὄντα δὲν πρέπει νὰ νομίζωνται
· τι μόνιμον καὶ σταθερόν, δπερ ἀπαχή διὰ παντὸς οὐδὲ ἦτο ἔτοιμον
καὶ τελείως ἀπηρτισμένον, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν φαινομένων ῥᾳδὶ γεννᾶν-
ται ἀδιακόπως διὰ τῶν ἐνεργουσῶν δυνάμεων, δεικνύουσι μόνον τὰ
σημεῖα, καθ' ἓ συμπίπτουσι καὶ διασταυροῦνται τὰ ὀντίθετοι ῥεύ-
ματα τῆς ἐν τῇ φύσει ζωῆς διὸ πορεύεται ὁ Ἡράκλειτος τὸν κό-
σμον πρὸς κυκεῶν, ὅστις διορκῶς πρέπει νὰ τυράσσηται, ἵνα μὴ δια-
σταθῆ. «Οὐδὲν ἔμπεδον, λέγει, ἀλλὰ μὲν εἰς λικεῖνα πάντα συνε-
λέονται καὶ ἔστι τωδιὸ τέρριος ἀτεργάτη, γνῶσις ἀγνωστή, μέγα μαρόν,
ἄνω κάτω περιχωρέοντα καὶ ἀμειβόμενα ἐν τῇ τοῦ αἰῶνος παιδιῇ».
Τὴν δὲ δημιουργὸν δύναμιν τοῦ κόσμου πορεύεται πρὸς παῖδα πεσ-
τεύοντα καὶ μετακινοῦντα τοὺς πεσσοὺς ἔνθα κάκεῖτε (¹).

(¹) Προκ. εἰς Τίμ. 101 Ε. «ἄλλοι δὲ καὶ τὸν δημιουργὸν ἐν τῷ κοσμουρ-
γεῖν παῖζειν εἰρήκασι, καθάπερ Ἡράκλειτος. Κλημ. Παιδεῖγ. I. 90 c. τοι-
αύτην τινὰ παῖζειν παιδιάν τὸν ἔκυτον Διὸς Ἡράκλειτος λέγει. Τι περιλ. Αἰρ. ἔλεγχ. IX. 9. κιὸν παῖς ἔστι παιζων, παττεύων παιδὸς τὴν βασιληίην.

Ἐνῷ λοιπὸν ὁ Παρμενίδης ἀρνεῖται τὸ γίγνεσθαι, ἵνα τηρήσῃ καθαρὸν τὸ εἶναι, τὰνάπολιν ὁ Ἡράκλειτος ἀρνεῖται τὸ εἶναι, ἵνα μὴ τὸν νόμον τοῦ γίγνεσθαι ἀποβάλῃ. Ἐνῷ δὲ Παρμενίδης τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς κινήσεως διακηρύττει ἀπότην τῶν αἰσθήσεων, ὁ Ἡράκλειτος διακηρύττει ἀπότην τῶν αἰσθήσεων τὴν ἔννοιαν τοῦ σταθεροῦ ὅντος. Ἐνῷ ἐκεῖνος τὸν συνήθη τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι θεωρεῖ διάστρυφον, διότι παραδέχεται γένεσιν καὶ φθοράν, ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ ἐπίσης διάστρυφον τὴν κοινὴν δόξαν διὰ τὸν ἀντίθετον λόγον. Ήτοι διότι παραδέχεται ὅντα μόνιμα καὶ σταθερά ἐν τῷ κόσμῳ.

Πρῶτον στοιχεῖον τοῦ παντὸς τὸ πῦρ. Ἡ μεταφυσικὴ περὶ τῆς ῥοῆς πάντων τῶν ὄντων ἀρχὴ καθίσταται τῷ Ἡράκλειτῷ φυσικῇ θεωρίᾳ. Τὸ ζῶν καὶ κινούμενον ἐν τῇ φύσει ἐστὶ κατ' αὐτὸν τὸ πῦρ. Οὐδοία καὶ ἀρχὴ πάντων ἐστὶ τὸ πῦρ. «Ἐκ πυρὸς πάντα καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾶ». «Κύσμον τόνδε τὸν αὐτὸν ἀπάντων οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν· ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται πῦρ ἀείζωον· ἀπόμενον μέτρῳ καὶ σφεννύμενον μέτρῳ». Τὸ πῦρ κινθερνῷ πάντα ἀδικλείπτως· «αὐτὰ πάντα οἴλαιται κεραυνός». Ήρός τὴν ἀδιάλειπτον καὶ ἀένακον τῶν φυσικῶν φαινομένων μεταβολὴν κατάλληλος ἀρχὴ ἐφείνετο τῷ φιλοσόφῳ τὸ πῦρ, διότι ἀκαταπάύστως εἰς ἄλλα στοιχεῖα μεταβάνει, διαδέχεται πάντα τοῦ κόσμου τὸ μέρη αἰωνίως κυκλοφοροῦν ἐν αὐτοῖς καὶ ἐν ἑκάστῳ ἄλλην λαμβάνει ποιότητα, διότι γεννᾷ τὰ καθ' ἔκαστον ὄντα καὶ πάλιν εἰς ἑαυτὸν ἀναλύεται· διότι τὴν ἀκατάπαυστον τῆς φύσεως κίνησιν παράγει διὰ τῆς ἀπολύτου κινήσεως αἵτοι.

Πῦρ δὲ ἡ κεραυνὸν ἡ πρηστῆρα λέγων νοεῖ ὁ Ἡράκλειτος οὐ μόνον τὸ ὄρατὸν πῦρ καὶ τὴν φλόγα, ἀλλὰς καθόλου τὸ θερμόν, τὴν ἀναθυμίασσιν, τὴν πνοὴν ἴσως καὶ τὸν αἰθέρα. «Ἐνεκκ τῆς γενικωτέρας τούτης ἰδιότητος τῆς λέξεως πυρὸς ἔλεγεν ὁ Ἡράκλειτος δτι

Λοιπόν. Βίων πρᾶσις αὐτὶ γάρ ὁ αἰών ἐστι, παιᾶς παιζων, πεσσεύων, διαφερόμενος (κατὰ Βερναγῆς συνδιαθερόμενος=ἐν τῷ διαφέρεισθαι συμφερόμενος). Ἐπὶ τὸ «παιᾶς πεσσεύων» ἀναφέρεται πάντως καὶ ὁ πεττευτής τοῦ Ιλατωγος ἐν Νόμοις I', 903 d. «Κυκντήν» δ' ἐκάλει τὸν Ἡράκλειτον ὁ Ἐπίχουρος Διογ. Λαέρτ. I', 8.

τὸ πῦρ οὐδέποτε δύνει· διότι ὡς γενικωτάτη οὐπίστι ἐν πᾶσι τοῖς οὖσι. Τὸ ἀσχέγονον τοῦτο μεταμόρφουσθαι εἰς διαφορώτατα σχήματα· αὕτη δὲ ἡ μεταμόρφωσις αὐτοῦ ἐστιν ἡ γέννησις τῶν ὄντων: «πυρὸς τ’ ἀνταμείβεσθαι πάντα, λέγει, καὶ πῦρ ἀπάντων, ὅσπερ χρυσοῦ γλυκαστοῦ καὶ γρηγόρων χρυσός». Ήν τούτου δὲ τοῦ παραδείγματος καθίσταται φυνερὸν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ὑπελόγιζε τὴν γένεσιν τῶν ὄντων ἐκ τοῦ πρώτου στοιχείου γινομένην οὐχὶ ἀπλῆς διὸ συνέσεως καὶ χωρισμοῦ, ἀλλὰ διὸ μεταβολῆς, διὸ κατὰ ποιῶν ἀλλιώσεως· διότι κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν ἐμπορευμάτων ἀντὶ χρυσοῦ μένει οὐχὶ ἡ ὄλη ἀλλὰ μόνον ἡ ἀξία ἡ κίνη.

Οὐεν ἐσφρλμένως ὁ Ἡρμείας, ὁ Σωπλίκιος. ὁ Λουκρήτιος καὶ ἄλλοι παριστᾶσι τὸν Ἡράκλειτον γεννῶντα τὸς γενέτεις καὶ φύορὸς διὸ πυκνώσεως καὶ μανόσεως τῶν στοιχείων καὶ τοῦ πυρός. Συμβαίνει τῷ ὄντι πύκνωσίς τις καὶ ἀραιώσις, ὅταν τὸ πῦρ μεταβόλληται εἰς ὄδωρο καὶ τοῦτο πάλιν εἰς γῆν καὶ τάνατολιν. ἀλλ’ ἡ πύκνωσις καὶ ἀραιώσις ἐνταῦθα ἐστιν οὐχὶ ἡ αἵτια τῆς γενέσεως τοῦ ὄγροῦ ἐκ τοῦ πυρὸς ἡ τῆς γῆς ἐκ τοῦ ὄγροῦ, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐπειδὴ δηλούμενος δὲ μεταβόλλεται κατὰ ποιῶν τὸ πρῶτον στοιχεῖον καὶ γίνεται τὸ πῦρ ὄδωρο ἢ τὸ ὄδωρ γῆ, ἀποτέλεσμα τῆς μεταβολῆς αὐτῆς ἀφυκτόν ἐστιν ἡ πύκνωσις, καὶ ἐπειδὴ ἡ γῆ μεταβόλλεται κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ γίνεται ὄδωρ καὶ τοῦτο πάλιν πῦρ, ἐπειδὴ κατ’ ἀνάγκην ἀραιώσις.

Οὐεν δὲν ὀνομάζει τὴν μεταβολὴν ταύτην ἀραιώσιν ἡ πύκνωσιν, ἔνωσιν καὶ χωρισμόν, ἀλλὰ τροπήν, ἀμοιβήν, οὐλέννωσιν καὶ ἀπεσθαί, ζωὴν καὶ θάνατον τῶν στοιχείων. Τοιαῦται δὲ ἐκφράσεις παρ’ οὐδενὶ τῶν ἀλλιών φυσιολόγων ἀπεντῶσι. Τοῦ Ἡράκλειτού δροῦ ἡ δόξα ἐστιν ὅλως διάφορος τῶν νέων φυσικῶν Ἡψηδοκλέους, Ἀναξαγόρου, Δημοκρίτου, οἵτινες παραδέχονται τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἀμετάβλητα καὶ ἀναλλοίωτα. Τὸ πῦρ τοῦ Ἡράκλειτού γεννᾷ πάσαν ἀλλοίωσιν καὶ μεταβολὴν ἀδιαλείπτως αὐτὸς μεταβολόμενον, τὰ δὲ στοιχεῖα τῶν νέων φυσικῶν μένουσιν ἀμετάβλητα καὶ ἀναλλοίωτα ἐν τῇ τῶν καθ’ ἔκκστον ὄντων μεταβολῇ.

Αἱ οὖν τιθέσεις. Ἐκ τῆς ῥοῆς τῶν ὄντων ἐπετκι ὅτι πάντας ἀνεξαρέτως ἔχουσιν ἐν ἐκυτοῖς ὀντιθέσεις. Πλεκτὸς μεταβολή ἐστι μετάβασις ἀπὸ καταστάσεως τινος εἰς ἄλλην ὀντίθετον. 'Ἄφ' οὖ

τὰ πάντα μεταβάλλονται καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ ταύτῃ ἔγκειται ἡ ὑπαρξίας αὐτῶν, ἐπειδὴ ὅτι πᾶν οὖν δήποτε κεῖται μέσον μεταξὺ ἀντιθέτων καὶ ὅτι οὖν δήποτε σημεῖον ἐν τῇ ᾧ τοῦ γίνεσθαι καὶ ἐν λόβῃ τις, δεῖποτε ἔχει μόνον σημεῖον τι μεταβάσεως καὶ δριον, ἐνῷ συνάπτονται ἀντιθέτοις ἴδιότητες καὶ καταστάσεις. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ πάντα εύρισκονται ἐν ἀδιαλείπτῳ μεταβολῇ, ἔχει ἔκαστον ἐν ἑκατῷ δεῖποτε ἀντιθέσεις, ἕστιν δέρμα καὶ οὐκ ἔστι, καὶ οὐδενὸς δύνατος νὰ κατηγορήσῃ τι, οὗ νὰ μὴ κατηγορήσαι συγχρόνως καὶ τὸ ἐναντίον. Ὁ Δημόκριτος ἐδίδασκεν ὅτι τὸ μέλι οὔτε γλυκὺ οὔτε πικρόν ἔστι, κατὰ τὸν Ἡράκλειτον καὶ γλυκὺ καὶ πικρόν ἔστι συγχρόνως τὸ μέλι.

Καὶ δὴ ή φυσική ζωή ἔστιν ἀκατάπαυστος μεταβολὴ ἐναντίων καταστάσεων καὶ φυινομένων καὶ πᾶν καὶ ἔκαστον δὲ ἔστιν ἡ μᾶλλον γίνεται τοῦτο ὅπερ ἔστι μόνον διὰ τῆς ἀκαταπαύστου ἐμφάνισεως τῶν ἐναντίων, ὃν ἐν τῷ μέσῳ αὐτὸν κεῖται. «Πάντα καὶ ἔριν γίνονται», λέγει, καὶ «πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἔστι πάντων δὲ βασιλεύς», τὸ δίκαιον καὶ ἡ τάξις τοῦ κόσμου· διὸ ἐμέμφετο τῷ «Ομήρῳ ὅτι ἐποιήσατο τὴν εὐχὴν «Ἄς ἔρις ἐκ τε θεῶν ἐκ τ' ἀνθρώπων ἀπέλιπο». «οἰχήσθαι γάρ φησι πάντα», ἐὰν ἐκλίπῃ ἡ ἔρις. Τὴν συνύπαρξιν τῶν ἀντιθέσεων ἐκφράζει ὁ Ἡράκλειτος διὰ διαφόρων ἐκφράσεων· οἷον τὸ ἀντίκειον συμφέρον. Ἐκ τῶν διαφερόντων τόνων κακλίστη ἀρμονία γίνεται. «Ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς προκύπτει νέος ζωή. Διαφερόμενον δεῖ ζυμφέρεται. Η σύμπτηξις τοῦ κόσμου στηρίζεται ἐπὶ ἐνκυτίκῃ ἀρμονίᾳ ὡς ἡ τοῦ τόξου καὶ τῆς λύρας· «παλίντονος γάρ ἀρμονίη κόσμου, δικωσπερ λύρης καὶ τόξου». Οὐλακαὶ οὐχὶ οὖλα, συμφερόμενον καὶ διαφερόμενον, συνθέδον καὶ διφθόδον· ἀνάγκη νὰ ἐνωθῶσιν, ίνα ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνὸς πάντων γένωνται. Ήνὶ λόγῳ τοῦ κόσμου παντὸς ἀρχεῖ ὁ νόμος τῆς ἀντιθέσεως.

Λλοὰ διὰ ταύτην ἀκρίβως τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀντιθέσεων μέριφονται τῷ Ἡράκλειτῷ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἐρμηνευταὶ αὐτοῦ, ὅτι ἀρνεῖται τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι ὑπολαμβάνει τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ταῦτα διτε λέγων πάντα εἶναι καὶ μὴ εἶναι καὶ ἐπομένιος ποιῶν πάντα ἀληθῆ· διότι ταῦτα ἔσται ἀγαθὸν καὶ οὐκ ἀγαθὸν καὶ ἀνθρωπὸς καὶ ιππός. Τούνοντίον δὲ ὁ Ἔγελος καὶ ὁ Δασ-

σάλλης ἐπαινοῦσιν αὐτούν, ὅτι τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων, τὴν ταῦτην τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι πρῶτος ἐνύκτεις καὶ ὑπεστήσατο· βάσιν τοῦ συστήματος αὗτοῦ. 'Αλλ' οὔτε τὸ πρῶτον οὔτε τὸ δεύτερον ἔστιν ἀπολύτως ὄφθεν. Τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως θὰ ἡρυεῖτο δὲ 'Ἡράκλειτος τότε μόνον, οὐκ ισχυρίζετο, ὅτι ἐναντίκι ίδιότητες δύνανται να ὑπάρχωσιν ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ οὐ μόνον συγχρόνως ἀλλὰ καὶ διμοίως. 'Αλλ' ὁ 'Ἡράκλειτος οὐδέν τοιοῦτον ποιεῖ' λέγει μὲν ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ ὃν λαμβάνει τὰς ἐναντίκις μυρτὸς καὶ ὅτι ἐν ἕκαστῳ ὄντι συνάπτονται αἱ ἐναντίκι ίδιότητες καὶ καταπτάσσει; ὃν μεταξὺ αἰωρεῖται αὐτὸς ὡς γινόμενον, ἀλλ' ὅτι διμοίως, ὅτι εἴ μια καὶ τῇ αὐτῇ διαφορῇ, ἀναφέρονται εἰς αὐτὸν τὰ ἀντίθετα, τοῦτο δὲν λέγει, καὶ δὲν λέγει τοῦτο βεβαίως διὲ τὸν λόγον. Ήτις οὖπω ἡπόρησεν δὲ 'Ἡράκλειτος πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τοῦτο πρῶτος δὲ Πλάτων καὶ δὲ 'Ἀριστοτέλης ἡπόρησε περὶ τούτου⁽¹⁾. 'Αλλ' ἔτι ήττον ἔξεφράσθη δὲ 'Ἡράκλειτος περὶ τῆς ἐνίτηνος τῶν ἀντιθέσεων, περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι οὕτω καθολικῶς. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἔξεγγάγωμεν τοῦτο ἐκ τῶν ἐμφράσεων αὐτοῦ. Διότι ἐντελῶς διάφορόν ἔστι τὸ λέγειν: 'ἴνι καὶ τὸ αὐτὸν ὃν ἔστι φῶς καὶ σκότος, ήμέρας καὶ νύκτας, ἐν καὶ τὸ κύτον γεγονός ἔστι τὸ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι χ.τ.λ. καὶ τὸ λέγειν: οὐδεμία διαφορὰ ήμέρας καὶ νυκτός, τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι καὶ' ἔκυτά· οὐλως διάφορόν ἔστι τὸ ισχυρίζεσθαι τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων συγκεκριμένως καὶ ἀφηρημένως, τὴν συγύπτωρεις αὐτῶν ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ καὶ τὴν ταυτότητας αὐτῶν.

'Ἐκ τῶν παραδειγμάτων, ἀπερ ἐπάγεται δὲ 'Ἡράκλειτος, προκύπτει ἔκεινος μόνος δὲ ισχυρίσμενος, δὲ πρῶτος δὲν εἶχε δὲ καὶ ἀφοριζόντες προχωρήσῃ καὶ περαιτέρω, διότι δὲν ἔθεράπευεν δὲ 'Ἡράκλειτος τὴν θεωρητικὴν λογικήν, ὀλλάζ τὴν φυσικήν. 'Ἵπο ποίους δρουν καὶ κατὰ ποίαν ἔννοιαν η συγύπτωρεις τῶν ἐναντίων ἔστι δυνατή, περὶ τούτου δὲν ἡπόρησεν δὲ 'Ἡράκλειτος.

"Ἐνωσίς δὲν τιθέσεων. "Οποις ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἀναλύωνται πάντας εἰς ἀντιθέσεις, οὕτως ὑπάρχει ὥσπερτως ἀνάγκη νὰ συγέρχωνται πάλιν αἱ ἀντιθέσεις εἰς ἐνότητα διότι αἱ ἀντιθέσεις

(1) Zeller αὐτῷ, I. 801.

κατάγονται ἀπό τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ὅπερ ἐν τῇ πορείᾳ τῶν μεταβολῶν αὐτοῦ γεννᾷ καὶ αἱρεῖ πάλιν αὐτὰς καὶ ἐν πάντῃ ἔκυτὸ ἐκφένει καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀντιμαχομένων ἐνεργειῶν δικτηρεῖ πάντας ὡς ἐν. "Ἐν ᾧ χωρίζεται ἀφ' ἔκυτοῦ, ἐνοῦται μεθ' ἔκυτοῦ, ἐκ τῆς θικυδίης προκύπτει τὸ εἶναι, ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ἢ συνάφεις, ἐκ τῆς σκομιώσης ἢ συμφωνίας. Ἐκ πάντων γίνεται ἐν. "Ἄποντες σύντελεῖ ὁ θεὸς πρὸς ἀρμονίαν τῶν ὅλων καὶ τὸ ἀνόμοιά εἰσι τῷ θεῷ ἕμοια, καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις κακὰ φκινόμενα τῷ θεῷ εἰσιν ἀγαθά καὶ ἐκ πάντων ἀποτελεῖται ἡ κεκρυμμένη ἐκείνη ἀρμονία τοῦ κύρου, ἥτις οὐδεμίαν σύγκρισιν ἔχει πρὸς τὸ κάλλος τῶν θρατῶν· «ἀρμονίη γάρ ἀφανῆς φκνερῆς κρέσσων». Τοῦτο ἐστιν ὁ θεῖος νόμος, ὃ πάντας εἰσὶν ὑπήκουοι, ἡ Αἰκη, ἡς τοὺς θεομοὺς οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ παραβῇ, ἡ είμαρμένη ἢ ἀνάγκη, ἥτις πάντων δεσπόζει. Λότη τοῦ κύρου ἡ τάξις ὡς δύναμις ἐνεργὸς νοούμενη ὑνομάζεται σοφία τὸν κύρου κυβερνῶσα, λόγος, Ζεύς καὶ οὐλός ὅσον γεννᾷ τὴν ἀτελεύτητον πειράν τῶν κομικῶν περιόδων καὶ τὰς ἐν ταύταις ἀναπτυσσομένας κακαστάσεις καλεῖται αἰών. Πάσαι αἱ ἔννοιαι αὗται σημαίνουσι τὸ αὐτό. Τὴν κοσμοποιὸν δῆλος δὴ δύναμιν ὡς ἐνεργὸν ὑποκείμενον δὲν δικρίνει ὁ Ἡράκλειτος ἀπό τοῦ κύρου καὶ τῆς τάξεως τοῦ κύρου. Λότη δριώς ἡ κοσμοποιὸς δύναμις συμπίπτει παρ' αὐτῷ πρὸς τὸ πρῶτον τοῦ κύρου στοιχεῖον. "(1) θεὸς ἡ ὁ νόμος τοῦ κύρου δὲν διακρίνονται ἀπὸ τοῦ ἀρχεγόνου πυρός. Τὸ πρῶτον ὃν πλάττει πάντας ἐξ ἔκυτοῦ, διὰ τῆς ἴδιας ἔκυτοῦ δυνάμεως, κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντα νόμον. Η περὶ τοῦ κύρου θεωρία τοῦ Ἡράκλείτου ἐπὶ τὸν δρός καθαρὸς πανθεῖται. Η θεία οὐσία τῇ ἀνάγκῃ τῆς ἔκυτῆς φύσεως ὑπείκουσα μεταβάνει ἀδικλείπτως εἰς τοὺς ἐπαλλάσσοντας τύπους τοῦ πεπερασμένου, τὸ δὲ πεπερασμένον ἔχει τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ ἐν τῷ θείῳ, ὅπερ ἐστὶν ἐν ἀμέριστῳ ἐνότητι στοιχείον, αἰτία καὶ νόμος τοῦ κόσμου.

Κοσμολογία. Τὸ πρῶτον στοιχεῖον, ἥτοι τὸ πῦρ, μεταβάλλεται κατὰ πρῶτον εἰς ὕδωρ ἡ θάλασσαν καὶ ἐκ τοῦ ὑγροῦ τούτου κατὰ τίνα κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν γινομένην μεταβολὴν προέρχονται ἡ γῆ καὶ τὸ θερμὸν ἡ ὁ πρηστήρ. Τὰ δρικά τῆς γενέσεως καὶ φιορδές κείνται μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων, πυρός, ὕδατος, γῆς. "Οὐεν λέγει «ψυχῆσι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν

γενέσθαι· ἐκ γῆς δὲ ὅδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ γυνή». (1) Ἡράκλειτος λοιπὸν θεωρεῖ τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν ὡς τὰς κυριωτάτας μορφάς, ἃς διέρχεται τὸ στοιχεῖον κατὰ τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ, τὰ δὲ τρία ταῦτα μπολαριζάνει ὡς τὰς πρώτας ἐμφανίσεις τοῦ ἀρχεγόνου στοιχείου, ἥτοι ὡς τὰς σώματα ἐκεῖνα, ἐφ' ἣ δύνανται ν' ἀναγνωρίσαι πάντα τὰ λοιπά, καὶ ἔτινα κατὰ τὴν εἰρημένην τάξιν προέρχονται ἐξ ἄλληλων. (2) τι δὲ ἡ βαθύτατη πορεία ἐν ἐκκέρηστοις ὅμοια τηρεῖται, ἐκφράζει ἡ πρότασις «ἡ ὥδης ἄγο καὶ κάτω μία». Ἡ πρότασις αὗτη διδάσκει ἡμῖς πρινέστι ὅτι ὁ Ἡράκλειτος τὴν κατ' οὐσίαν μεταβολὴν ἐνός ειγγράφης καὶ ὡς μεταβολὴν κατὰ τόπον. (3) οσῳ μᾶλλον πλησιάζει σῶμά τι πρὸς τὴν τοῦ πυρὸς φύσιν, τόσῳ ὑψηλότερον ἀνέρχεται, ὥσῳ ἀπωτέρῳ τούτης ἀπομικρύνεται, τόσῳ βαθύτερον κατεπίπτει· εἰς τοῦτο δὲ ἤγειν ὥδη καὶ ἡ κατ' αἰσθησιν παρατήρησις. Ἡ μεταμόρφωσις τῆς ὄλης κινεῖται κατὰ ταῦτα κύκλῳ. Ἀπομικρυνθεῖσα ἐν τῇ γῇ ἡ στοιχειώδης αὐτῆς ποιότης ὡς ἀπότοτα τῆς πρώτης αὐτῆς μορφῆς ἐπιστρέφει πάλιν διὰ τῆς προτέρας διὰ μέσου βαθύτατης εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς. Τὸ δύοισι μορφοῖς καὶ ἡ σταθερὴ τάξις τῆς κινήσεως ταύτης ἐστὶ τὸ μόνον, ὅπερ ἐν τῇ ῥυτῇ τῆς τοῦ κάστρου ζωῆς διακρίνεται. Ἡ ὄλη μεταβάλλει ἀδιαλείπτως τὴν τε φύσιν καὶ τὸν τύπον αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν οὐδέποτε διακρίνεται τὸ κύτον κατὰ τὴν ὄλικὴν αὐτοῦ σύστασιν ὡς ἦτο πρότερον. Ἡ καπτόν ἐστιν ἀδιέκοπτός τις μεταμόρφωσις καὶ σὺν ταύτῃ τῇ μεταμορφώσει ὑφίσταται ἀδιάλειπτον ἀπορροήν τῶν ὄλικῶν αὐτοῦ μερῶν, τὰ δὲ ἀπομικρυνθεῖσαν ὄλικὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπληρῶνται ἀδιαλείπτως διὰ τῆς εἰσροῆς ἄλλων μερῶν, μεταβινύντων διὰ τῆς πορὸς τὰ ἄντα καὶ κάτω ὄδοις εἰς τὴν θέσιν καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Τὸ φάρμακ τῆς σταθερᾶς τῶν ὄντων μονῆς προκύπτει ἀρχὴ ὄντευθεν, ὅτι τὰ ἀπεργίμενα μέρη ὄντων καθίστανται διὰ τῆς εἰσροῆς ἄλλων κατὰ τὸ κύτον μέτρον. Ήσις τὸ ὅδωρ προσέρχεται τόση ὑγρασίᾳ ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ τῆς γῆς, ὅσου ἀπόβαλλει φῶς καὶ γῆν κ.τ.λ.. Τὸ δὲ μένον ἐν τῇ τῶν ὄντων ῥυτῇ ἐστιν οὐχὶ ἡ ὄλη ἀλλ' ἡ σχέσις τῆς ὄλης. (4) κάστρος ὡς ὄλων οὐκ μέντη ἀαὐτός, ἐφ' ὅσον τὰ στοιχεῖα κατὰ τὴν αὐτὴν σχέσιν μεταβούντων εἰς ἄλληλα, καὶ ἐν ἐκκαστον ὅν οὐκ ὑπάρχει τὸ αὐτό, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ αὐτῷ ὠρισμένῳ τόπῳ τοῦ σύμπαντος ἡ αὐτὴ κανονικήτης τῆς ἀλλα-

γῆς τῶν στοιχείων συμβαίνει. Ἐπομένως ἐκαστον ὅν ἔστι τοῦτο' ὅπερ
ἔστι μόνον τούτου ἔνεκα, διότι τὸ ἀντίθετα ῥεύματα τῶν εἰσοεύν-
των καὶ ἐκρεόντων στοιχείων συνκρητώνται ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν αὐτὴν
ώρισμένην διεύθυνσιν καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὥρισμένην τάξιν. Η κα-
νονικότης τοῦ γεγονότος τούτου καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἡροκλείτου
ἀρμονία, δίκη, είμαρμένη, διευθύνουσα τὸν κόσμον σοφία κ.τ.λ. Ἐν
μὲν τῇσι ἄλλῃσι τῶν στοιχείων προέρχεται ἡ ῥοή πάντων τῶν ὅν-
των, ἐκ δὲ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ὅδων πρὸς τὰ ἄντα καὶ κάτω προέρ-
χεται ἐν τῷ κόσμῳ νόμος τῆς δικράνης.

Πλὴρη περιγραφὴν τῆς φύσεως οὐδὲ διενοήθη ὁ Ἡρόκλειτος.
Ἐχομεν αὐτοῦ ἀστρονομικάς τινας μόνον καὶ ἀνθρωπολογικάς δόξας.
‘(1) ἦλιός ἔστι καὶ ἡμέραν νέος, διότι τὸ φῶς αὐτοῦ τρέφεται ὑπὸ^{τῶν}
τῶν ἀνιψιστῶν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναθυμιάσειν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἦλιος
οὐδὲν ἄλλο ἔστιν ἢ ἀναθυμιάσεων ὅγκος. Δεχόμενος δ' ὁ Ἡρόκλει-
τος ὅτι αἱ ἀναθυμιάσεις αἴτιαι τὴν ἡμέραν κατηγορίσκουντο καὶ
μεναι, τὴν δὲ πρωΐαν πάλιν ἐγεννῶντα, κατέληγεν εἰς τὴν δόξαν,
ὅτι ὁ ἦλιός ἔστι αὐτὸς ἡμί’ ἡμέρῃ». ‘Ο Ἡρόκλειτος ἐνόμιζεν δὲ
ἐν τῷ περιέγοντι ὑπάρχουσι σκάφαι ἐπεστραμμέναι κατὰ τὸ κοῖ-
λον πρὸς ἡμᾶς ἐν ταύταις δὲ ἀθροιζόμεναι αἱ λαμπραὶ ἀναθυ-
μιάσεις ἀποτελοῦσι φλόγας. αἵτινές εἰσι τὰς ἀστρα. Περὶ τῶν
ἀστέρων δὲν ἡρεύνησε, διότι ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τὴν ἡμέτε-
ρον κόσμον ὑπάρχει πολὺ μικρό. Λί περὶ τῶν ἄλλων οὐρανίων φρε-
νομένων ἐξηγήσεις αὐτοῦ εἰσὶ λίσην ἐλλιπεῖς, ὅστε δὲν δυνάμεθα νὰ
συγχριτήσωμεν ἐξ αὐτῶν τὴν περὶ τῶν οὐρανίων φρενομένων θεωρίαν
κύτου (¹).

‘Ο κόσμος συνίσταται καὶ δικλίνεται ἐνκλίσεῖ καὶ πάλιν συνί-
σταται καὶ δικλίνεται. ἦτοι ὅτε μὲν μεταβάλλεται εἰς τὴνδε τὴν
δικλίνησιν, ὅτε δὲ φτείρεται εἰς πῦρ, «ἐκπυρώνται καὶ τοῦτο μὲν δια-
τελεῖ οἵτις» λέγει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ Ἡροκλείτου.

‘Ἄλλ’ ὡς πᾶν ἐν τῷ κόσμῳ γινόμενον ἔχει τὸ ὥρισμένον αὐτοῦ
μέτρον, οὗτοι καὶ ἡ διάρκεια τῶν μεταβολῶν τοῦ κόσμου ἔστιν ὥρι-
σμένη. Πρὸς τοῦτο ἐδέχετο ὁ Ἡρόκλειτος ἡλιακὸν ἔτος; ἐκ 10,800
ἢ 18,000 ἐνικυτῶν. Καὶ τὴν μὲν τῶν ἐνκντίων γένεσιν, ἦτοι τὴν

(¹) Διαγ. 0', α', ι κ. ἐφ. καὶ Στο. Βαλ. I. 594.

κοσμοποιίων ὡνόμαζεν δὲ Ἡράκλειτος πόλεμον καὶ ἔφει, τὴν δὲ ἔνωσιν τῶν κεχωρισμένων καὶ διηρημένων, ἵτοι τὴν ἐκπύρωσιν, ὡνόμαζεν εἰρήνην καὶ ὁμολογίαν. Τὴν κατάστασιν τῶν διηρημένων ὅντων ἐκάλει χρησμοσύνην, ἵτοι ἔνδεικν, τὴν δὲ τῆς ἐνώπεως αὐτῶν, ἵτις διὰ τῆς ἐκπυρώσεως γίνεται, κόρον, ἵτοι πλήρωσιν. Εἴν τῇ ἀντίθεσει ταῦτη κανεῖται πάντοτε ἡ τοῦ κόσμου ζωὴ καὶ κατὰ μέρος καὶ καθόλου, ἀλλ' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πάντοτε ὃν ἐστιν, ὥπερ ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν μορφῶν ἐκφεύγεται, τὸ δημιουργικὸν πῦρ ἐστι τὸ γινόμενον πάντοτε καὶ ἀπολλύμενον. ⁽¹⁾ Ήδεὶς ἐστι πόλεμος καὶ εἰρήνη, χρησμοσύνη καὶ κόρος.

Λν Θρωπολογία. 'Ως πάντας οὗτοι καὶ ὁ ἀνθρωπος κατέχεται ἀπὸ τοῦ πυρός. 'Αλλὰ τὸ δύο αὐτοῦ μέρη εἰσὶ διάφυρα ἀλλήλων, τὸ μὲν σῶμα καθ' ἑαυτὸ τὸ ἀδρανές ἐστι καὶ ἄψυχον, διὰ τοῦτο, δταν καταλίπῃ αὐτὸ ἡ ψυχὴ, ἀποθαίνει βιδελυγμίχες ὑποκείμενον («νέκυες κοποίων ἀκβλητότεροι»), ἡ δὲ ψυχὴ, τὸ ἀίδιον τοῦτο μέρος τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, διαφυλάττει καθαρὸν τὸ θεῖον πῦρ ἐνέαυτῇ: "Οσῳ δὲ καθαρώτερόν ἐστι τὸ πῦρ, τοσούτῳ καὶ ἡ ψυχὴ τελειοτέρα· «αὕη ψυχὴ οφειλάτη τε καὶ ἀφίση ταῖ, ὡς ἡ ἀστραπὴ διὰ τῶν νεφῶν, οὗτοι καὶ αὗτη διὰ τοῦ σώματος διέπταται. Ήδὲ δὲ δύρανθή, ἀπόλλυσι τὴν νοητικὴν αὐτῆς δύναμιν. Εντεῦθεν ἡρμήνευεν δὲ Ἡράκλειτος τῶν μεμείναμένων τὴν ἀνοίκην: αἱρήσθαι μεθυσθῆ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου ἀραλλόμενος οὐκ διαιτῶν ἡκη βαλνεῖ, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων». 'Ως πάντας δικτελοῦσιν ὅντας ἐν ἀκαταπαύστῳ μεταβολῇ καὶ γεννῶνται ἐκ νέου, οὗτοι καὶ ἡ ψυχὴ, ἡς τὸ πῦρ οὐ μόνον ἔξωθεν εἰσῆλθεν εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἔξω πυρός τρέφεται καὶ συντηρεῖται. ⁽¹⁾ 'Ἡράκλειτος παρεδέχετο δρός δτι δ λόγος ἡ τὸ θερμὸν ἐκ τοῦ περιέχοντος τὸ μὲν διὰ τῆς εἰσπνοῆς τὸ δὲ διὰ τῶν αἰσθητηρίων εἰσέρχεται ἐν ἡρεῖν. Ήδὲν δὲ κλεισθῶσι καθ' ὑπνους ταῦτα, σκοτίζεται τὸ φῶς τῆς δικνοίας, δὲ ἀνθρώπος περιορίζεται ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἴδιων φαντασμάτων. ⁽²⁾ Οταν δὲ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν ἀνοίγωνται τὰ αἰσθητήρια, ἀνάπτει πάλιν τὸ φῶς ἐκεῖνο. Ήδὲν δὲ παύσηται ἡ διὰ τῆς πνοῆς κοινωνία μετὰ τῶν ἔκτός, σβέννυται διὰ παντός.

'Η ζωὴ λοιπὸν διαρκεῖ ἐφ' ὅσον ἐμψυχοῖ τὸν ἀνθρωπὸν τὸ θεῖον πῦρ, καὶ σβέννυται, δταν ἐγκαταλίπῃ αὐτὸν. Προσωποποιῶν δὲ δ'